

Ν. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ — R. MILIBAND: Μια θεωρητική αντιπαράθεση
γύρω από τον ορισμό, τις δομές και τη λειτουργία του κράτους
στις καπιταλιστικές κοινωνίες.

Αφορμή για την εκπόνηση αυτής της εργασίας, που παρουσιάστηκε στα πλαίσια της εκδήλωσης για τα 10 χρόνια από το θάνατο του επιφανούς Έλληνα μαρξιστή φιλόσοφου που διοργανώθηκε από τον Τομέα Φιλοσοφίας του Παν/μίου Ιωαννίνων το Δεκέμβριο του 1989, αποτέλεσε η διαπίστωση ότι στην Ελλάδα είναι μάλλον παραγνωρισμένη η επιστημονική αντιπαράθεση του Πουλαντζά από τις στήλες του περιοδικού *New Left Review* με έναν άλλο εξέχοντα Ευρωπαϊκό μαρξιστή φιλόσοφο και πολιτικό στοχαστή, τον Βρεταννό Ralph Miliband. Η αντιπαράθεση αυτή αποδείχθηκε εξαιρετικά γόνιμη, αφού έγινε αφετηρία σημαντικών κριτικών παρατηρήσεων και ιδεολογικών τοποθετήσεων ανάμεσα στους δύο θεωρητικούς, ενώ δεν έλλειψαν και οι παρεμβάσεις άλλων στοχαστών¹.

Η παρουσίαση αυτής της επιστημονικής διεκυστήριδας είναι σημαντική όχι μόνο για την πληρέστερη κατανόηση των πολύπλοκων προβλημάτων που συνδέονται με τον θεσμό του κράτους στις σύγχρονες κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες, αλλά και για μια καλύτερη αποσαφήνιση των θέσεων του Πουλαντζά, ο οποίος στα σχετικά άρθρα εκθέτει τις απόψεις του με μεγαλύτερη, κατά τη γνώμη μου, σαφήνεια απ' ό,τι στα εκτενή του έργα.

Η θεωρητική αυτή αντιπαράθεση εγκαινιάστηκε με τη δημοσίευση μιας βιβλιοκρισίας του Πουλαντζά στο *New Left Review* με τίτλο «The Problem of the Kapitalist State»², στην οποία έκανε μια κριτική ανάλυση των θεωρητικών αδυναμιών του έργου του Miliband «*The State in Capitalist Society*»³. Ο τελευταίος απάντησε στην πρόκληση με δύο άρθρα: το

1. Τα επίμαχα άρθρα έχουν μεταφραστεί στα Ελληνικά και δημοσιευθεί από τον εκδοτικό οίκο Θεμέλιο - Κριτική με τίτλο: *Νίκος Πουλαντζάς - Ράλφ Μίλιμπαντ-Ζαν-Πιερ Φάν: Προβλήματα του σύγχρονου κράτους και του φασιστικού φαινομένου*, στο οποίο και παραπέμπω.

2. *New Left Review*, 58, November-December 1969, αναδημοσίευση στο R. Blackburn (ed): *Ideology in Social Science*, Fontana, 1972, pp. 238 κ.ε.

3. Ralph Miliband: *The State in the Capitalist Society*, London, Weidenfeld and Nickolson, 1969. Ο ίδιος συγγραφέας αργότερα δημοσίευσε άλλα δύο βιβλία: *Mar-*

ένα με τίτλο «Reply to Nicos Poulantzas» δημοσιεύτηκε στο ίδιο περιοδικό και το δεύτερο γράφτηκε με την ευκαιρία της αγγλικής έκδοσης του έργου του Πουλαντζά «Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις»¹. Στο πρώτο από τα άρθρα αυτά ο Miliband υπερασπίζεται τις θέσεις του έργου του πάνω στις οποίες ο Πουλαντζάς είχε επικεντρώσει την κριτική του, ενώ στο δεύτερο αναλαμβάνει μια αυστηρή κριτική ανάλυση των θεωρητικών αδυναμιών του πρώτου έργου του Πουλαντζά. Κάτω από το πρίσμα αυτής της κριτικής και με αφορμή την έκδοση στα Αγγλικά δύο μεταγενέστερων έργων του, δηλ. των «Φασισμός και Δικτατορία» και «Οι τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό», ο Πουλαντζάς αισθάνθηκε την ανάγκη ν'ανακηρύξει το θέμα στο άρθρο «The Capitalist State: a Reply to Miliband and Laclau»².

Επειδή ο περιορισμένος χαρακτήρας αυτής της συνεδριακής εργασίας δεν επιτρέπει την εξέταση του θέματος σ' όλες του τις διαστάσεις, κάτι τέτοιο συνεπάγεται αντιμετώπιση των προβλημάτων που έθεσε ο γραπτός διάλογος των δύο στοχαστών όχι μόνο κάτω από το πρίσμα των μεταγενέστερων έργων τους, αλλά και κάτω από το φώς των μετέπειτα εξελίξεων στις δομές του κράτους, στις καπιταλιστικές και μη, κοινωνίες — θα περιοριστώ στην παρουσίαση των επιχειρημάτων αυτής της διαμάχης, η οποία θίγει επικαιρότατα θέματα, όπως προβλήματα θεσμών και δομών του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής, της σχέσης του με το κρατικό εποικοδόμημα, ζητήματα ιδεολογίας κ.ά.

Ο Πουλαντζάς αρχίζει την κριτική του με την επισήμανση της έλλειψης υπεύθυνων μαρξιστικών μελετών γύρω από το κράτος και την έννοια της πολιτικής δύναμης με φωτεινή εξαίρεση τον Γκράμσι³. Το κενό αυτό ξεκινά, κατά τον Πουλαντζά, από τον ίδιο τον Μαρξ — ο Ένγκελς και η συμβολή του παραδόξως δεν αναφέρονται στην κριτική αυτή — και μέσω της

xism and Politics, London, Oxford, Univ. Press, 1977 και *Capitalist Democracy in Britain*, London, Oxford Univ. Press, 1982.

1. «Reply to Nicos Poulantzas» *New Left Review*, 59, January-February 1970, αναδημοσιευμένο στο R. Blackburn (ed): ο. παρ. pp. 253-62 και «Poulantzas and the Capitalist State» *New Left Review*, November-December 1972, pp. 83-92

2. *New Left Review* 95, February 1976, pp. 63-83. Το άρθρο του Laclau, στο οποίο αναφέρεται είναι το: «The Specificity of the Political: around the Poulantzas-Miliband Debate», *Economy and Society*, v. 5, n. 1, 1975. Για άλλες σχετικές εργασίες βλ. A. Wolfe: «New Directions in the Marxist Theory of Politics» και A.B. Bridges: «Nicos Poulantzas and the Marxist Theory of the State», *Politics and Society*, v. 4, n. 2, 1974.

3. «Το πρόβλημα του κεφαλαιοκρατικού κράτους», οπ. παρ. σ.σ. 12-1.

λενινιστικής-σταλινικής αδιαφορίας, πολιτικά ποδηγητημένης, καταλήγει στους θεωρητικούς της Δεύτερης και Τρίτης Διεθνούς, ενώ οφείλεται σε διαφορετικούς κατά περίπτωση συγκυριακούς λόγους. Ειδικά στην περίπτωση των Διεθνών ως σπουδαιότερος λόγος αυτής της έλλειψης θεωρητικού ενδιαφέροντος για τον κρατικό θεσμό θεωρείται ο κυρίαρχος οικονομισμός, ο οποίος, υποτιμώντας τα άλλα, πλὴν της οικονομίας, επίπεδα της κοινωνικής πραγματικότητας, καθιστούσε την διατύπωση μιας μαρξιστικής θεωρίας περί κράτους περιττή, αν όχι επιζήμια, για την επιστημονική καθαρότητα της «οικονομικοκεντρικής» ερμηνείας της κοινωνίας. Ο Πουλαντζάς θεωρεί το πιό πάνω έργο του Miliband -και κατ' επέκταση και το δικό του- ως καταλυτικής σημασίας για την μερική κάλυψη αυτού του θεωρητικού κενού και τη συνακόλουθη αντιμετώπιση των κυρίαρχων αστικών θεωριών περί κράτους. Παρά την εγνωσμένη αυτή σπουδαιότητα το έργο του Βρεταννού πολιτικού στοχαστή υποφέρει, κατά τον Πουλαντζά, από σοβαρές θεωρητικές αδυναμίες, μεθοδολογικής και οντολογικής φύσης.

Η πρώτη και βασικότερη αδυναμία είναι ο έντονος «εμπειρικός θετικισμός» ή «εμπειρικός αφαιρετισμός» κατά την έκφραση του Mills που χρησιμοποιεί ο Πουλαντζάς στη δευτερολογία του, δηλ. τη χρήση ποικίλου και ευρύτατου εμπειρικού υλικού χωρίς σαφή θεωρητική θεμελίωσή του. Η αντίρρηση του Πουλαντζά δεν αφορά τόσο στην σκοπιμότητα χρήσης εμπειρικού υλικού, αλλά στην ακολουθούμενη μέθοδο αξιοποίησής του· πιο συγκεκριμένα η κριτική του επικεντρώνεται στο γεγονός ότι ο Miliband δεν διατυπώνει μια σαφή μαρξιστική θεωρία περί κράτους με βάση την οποία ν' αξιολογεί το συγκεκριμένο εμπειρικό υλικό. Το αποτέλεσμα αυτής της εσφαλμένης, κατά Πουλαντζά, μεθοδολογικής προσέγγισης του θέματος, είναι ότι ο Miliband, ενώ φαινομενικά στρέφεται ενάντια στις αστικές θεωρίες περί κράτους, στην πραγματικότητα εντάσσεται μέσα σε αυτές, αφού αποδέχεται βασικές τους έννοιες, όπως π.χ. την ύπαρξη ενός «πλουραλιστικού ελιτισμού», ιδεολογική συνέπεια του οποίου είναι η άρνηση της ύπαρξης κυρίαρχης τάξης. Ας σημειωθεί ότι ο ίδιος ο Πουλαντζάς δεν αποδέχεται στο πρώτο του έργο την αυτόνομη ύπαρξη και λειτουργία ομάδων élite, την άκριτη εισαγωγή των οποίων στη μαρξιστική θεωρία θεωρεί επιστημονικά ανεπίτρεπτη.

Η θεμελιώδης αυτή αντίρρηση μεταφέρεται από το μεθοδολογικό στο καθαρά οντολογικό επίπεδο με τον ισχυρισμό, ο οποίος επαναλαμβάνεται αρκετές φορές, ότι ο Miliband έχει εγγενή δυσκολία

«..στο να συλλάβει τις κοινωνικές τάξεις και το κράτος σαν αντικειμενικές δομές και τις σχέσεις τους σαν ένα αντικειμενικό σύστημα κανονικών συνδέσεων, μια δομή και ένα σύστημα, του οποίου

τα δρώντα υποκείμενα (Agents), οι άνθρωποι, είναι κατά τον ίδιο τον Marx φορείς (Träger). Ο Miliband δίνει συνέχεια την εντύπωση ότι γι' αυτόν οι κοινωνικές τάξεις ή ομάδες μπορούν κατά κάποιον τρόπο ν' αναχθούν σε διαπροσωπικές σχέσεις των 'ατόμων' που αποτελούν τις κοινωνικές ομάδες και των 'ατόμων' που απολούν τον κρατικό μηχανισμό¹.

Όπως είναι φανερό από το απόσπασμα αυτό, το κεντρικό σημείο διαφωνίας σχετίζεται με το κρίσιμο κοινωνιολογικό ερώτημα της θεμελιώδους μονάδας της κοινωνικής ζωής και, παρά την αντίθετη άποψη του ίδιου του Πουλαντζά², αποτελεί μια ακόμη περίπτωση διάστασης ανάμεσα στη λεγόμενη 'ιστρομενταλιστική' Αγγλοσαξωνική παράδοση και στη 'δομική' Αλθουσεριανή σχολή, από την οποία ήταν τότε επηρεασμένος ο Πουλαντζάς· είναι όμως αξιοσημείωτο ότι ο τελευταίος, χωρίς να εξετάζει την ορθότητα ή μη αυτής της προοπτικής, την απορρίπτει για λόγους αρχής, επειδή όπως ισχυρίζεται, εμπεριέχει τον κίνδυνο καταστρατήγησης της ίδιας της μαρξιστικής ανάλυσης. Πρόκειται για μία παρατήρηση, η οποία κάτω από τον μεθοδολογικό μανδύα, έχει έντονα στοιχεία επιστημονικού δογματισμού, γεγονός που αποτελεί κεντρικό σημείο αναφοράς της μετέπειτα αυτοκριτικής του εκφραστή της.

Μετά τη γενική αυτή εισαγωγική παρατήρηση ο Πουλαντζάς διατυπώνει κριτικές απόψεις πάνω σε διάφορα θέματα με τα οποία ασχολείται ο Miliband, όπως το πρόβλημα του 'διευθυντισμού' (Managerialism) της γραφειοκρατίας, των οργάνων του κρατικού μηχανισμού και της λειτουργίας τους και τέλος με προβλήματα ιδεολογίας και των συγχρόνων μορφών του καπιταλιστικού κράτους. Το πρόβλημα του διευθυντισμού συνδέεται άμεσα με την αστική θεωρία του πλουραλιστικού ελιτισμού και επικεντρώνεται ιδιαίτερα στο ρόλο που διαδραματίζουν οι μάνατζερς στον προηγμένο καπιταλισμό. Ο Πουλαντζάς διαφωνεί με τον Miliband όχι ως προς την ένταξη των μάνατζερς στην άρχουσα τάξη, αλλά ως προς τα κριτήρια κοινωνικής στρωμάτωσης αυτών των ομάδων μέσα στο πλαίσιο του καταμερισμού της εργασίας· για τον Πουλαντζά το βασικό κριτήριο δεν πρέπει να είναι τα κίνητρα συμπεριφοράς των διευθυντικών στελεχών, όπως ισχυρίζεται ο Miliband, αλλά η θέση των ατόμων και ομάδων στην διαδικασία παραγωγής και η σχέση τους με την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Με άλλα λόγια τα κριτήρια δεν είναι ψυχολογικά, αλλά κοινωνικά, ταξικά και σε τελευταία ανάλυση, οικονομικής φύσης:

«Το πρόβλημα» γράφει ο Πουλαντζάς, «δεν είναι ο πλουραλισμός των 'οικονομικών ελίτ', αλλά ο πλουραλισμός μερίδων της καπιταλιστικής

1. *Οπ. παρ.* σ. 16.

2. «Το κεφαλαιοκρατικό κράτος. Απάντηση στον Μίλιμπαντ», *οπ. παρ.* σ. 60.

τάξης. Μπορεί», αναρωτιέται, «ένας μαρξιστής ν' αγνοήσει τις υπάρχουσες διαφορές και σχέσεις μέσα στον ιμπεριαλισμό, ανάμεσα στο μεταπρατικό μονοπωλιακό κεφάλαιο, το μη - μονοπωλιακό κεφάλαιο, το βιομηχανικό κεφάλαιο ή το χρηματιστικό κεφάλαιο;»¹.

Μετά την ουσιαστική αυτή τοποθέτηση πάνω στο θέμα των κριτηρίων κοινωνικής στρωμάτωσης στις σύγχρονες κοινωνίες, ασχολείται με το θέμα της γραφειοκρατίας ως κυρίαρχης μορφής πολιτικής οργάνωσης επισύροντας την προσοχή του στη σχέση άρχουσας τάξης και κράτους· στα πλαίσια αυτής της προβληματικής ο Πουλαντζάς επιχειρεί ν' αντικρούσει τις αστικές πολιτικές θεωρίες που ορίζουν το κράτος ως ουδέτερο διαμεσολαβητικό όργανο που αποβλέπει στην εξομάλυνση των αντιτιθέμενων συμφερόντων της 'πολιτικής' κοινωνίας. Οι θεωρίες αυτές έχουν, ως γνωστόν, αφετηρία τις πολιτικές απόψεις του Hegel με κυριότερους σύγχρονους εκπροσώπους τους R. Aron και R. Dahrendorf. Στο σημείο αυτό ο Πουλαντζάς αναγνωρίζει την 'απομυθοποιητική' αξία των θέσεων του Miliband, ο οποίος με την παράθεση συγκεκριμένων παραδειγμάτων από διάφορες καπιταλιστικές χώρες, καταδείχνει την ανεπάρκεια αυτών των θεωριών. Διαφωνεί όμως εκ νέου με την 'ινστρουμενταλιστική' προσέγγιση του Άγγλου θεωρητικού, ο οποίος συγκεντρώνει την προσοχή του στις διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των μελών της κεφαλαιοκρατικής τάξης και του κράτους και ιδιαίτερα στη διάθεση ή μη συμμετοχής τους στην ενεργό πολιτική ζωή· ο ίδιος ο Πουλαντζάς θεωρεί ως γεγονός αποφασιστικής σημασίας τη σχετική δομική αυτονόμηση του κράτους το οποίο ορίζει ως «τον παράγοντα αναπαραγωγής των συνθηκών παραγωγής ενός συστήματος και παράγοντα συνοχής ενός κοινωνικού σχηματισμού, που το ίδιο καθορίζει την κυριαρχία μιας τάξης πάνω στις άλλες»².

Με τη θέση του περί σχετικής αυτονομίας του κράτους ως κοινωνικού θεσμού συνδέεται και η κριτική που ασκεί στην αντίστοιχη περί γραφειοκρατίας θεωρία του Miliband, ο οποίος ερμηνεύει το φαινόμενο με βάση την κοινωνική προέλευση των μελών του κρατικού μηχανισμού· ο Πουλαντζάς θεωρεί αυτή την οπτική γωνία ως εμπόδιο στην ερμηνεία του φαινομένου της σχετικής αυτονομίας του κράτους και της γραφειοκρατικής του οργάνωσης σε σχέση προς την άρχουσα τάξη.

Σχετικά με το σημαντικό θέμα της οργάνωσης του καπιταλιστικού κράτους ο Πουλαντζάς εντάσσει στα θετικά σημεία του έργου του Miliband το γεγονός ότι παίρνει υπόψη όλους τους κρατικούς θεσμούς και όχι μόνο τον κυβερνητικό μηχανισμό. Η ερμηνεία όμως που δίνει ο Miliband

1. *Οπ. παρ.* σ. 19.

2. σ. 20.

στο θέμα των συνθηκών επικράτησης κάποιου ή κάποιων από τα όργανα του κρατικού μηχανισμού δεν τον ικανοποιεί απόλυτα· σύμφωνα με τη δημοκρατική αντίληψη του ίδιου, η κυριαρχία ενός μηχανισμού πάνω στους άλλους δεν οφείλεται στην προσωπική ισχύ των εκπροσώπων του, όπως πιστεύει ο Miliband, αλλά στη λειτουργία του μέσα στον αντικειμενικό σύστημα που λέγεται κράτος, κάθε μορφή του οποίου έχει τη δική του εσωτερική συνοχή και ενότητα· αυτό σημαίνει ότι κάθε μορφή καπιταλιστικού κράτους, φιλελεύθερου, παρεμβατικού, φασιστικού, αντιστοιχεί σε διάφορες μορφές καπιταλιστικής οικονομίας. Είναι ενδεικτικό ότι ο Πουλαντζάς, για να θεμελιώσει τις απόψεις του, χρησιμοποιεί ως παράδειγμα την ενίσχυση του ρόλου του στρατού στα σύγχρονα καπιταλιστικά κράτη, την οποία αποδίνει σε προηγούμενες μεταβολές στις «σχέσεις παραγωγής και ταξικών αγώνων». Στα πλαίσια αυτής της προβληματικής ο Πουλαντζάς αντικρούει την 'ορθόδοξη' κομμουνιστική θεωρία γύρω από την σχέση του σύγχρονου κρατικο-μονοπωλιακού καπιταλισμού και άρχουσας τάξης, η οποία κατά τη γνώμη του οδηγεί σε ρεφορμισμό, ενώ για πολλοστή φορά υπερασπίζεται τη βασική του θέση για τη σχετική αυτονομία του κράτους.

Το τελευταίο θέμα που θίγει ο Πουλαντζάς, αναγνωρίζοντας ότι τόσο ο ίδιος όσο και ο Miliband -σε αντίθεση προς τον Γκράμσι- δεν το έχουν εξετάσει σ' όλη του την έκταση, είναι το πρόβλημα των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους. Εντοπίζει τη θεωρητική αυτή αδυναμία στο γεγονός ότι «τελειώσαμε θεωρώντας ότι η ιδεολογία υπάρχει μόνο σε ιδέες, έθιμα και ήθη, χωρίς να δούμε ότι η ιδεολογία μπορεί να ενσωματωθεί, κυριολεκτικά, σε θεσμούς: θεσμούς οι οποίοι, κατά συνέπεια, μέσα από την ίδια τη διαδικασία της θεσμοποίησης ανήκουν στο σύστημα του κράτους, ενώ βασίζονται πρωταρχικά στο ιδεολογικό επίπεδο»¹. Στο σημείο αυτό ο Πουλαντζάς θεωρεί αναγκαίο να κάνει διάκριση μεταξύ καταπιεστικού κρατικού μηχανισμού και ιδεολογικών μηχανισμών που αποτελούν το κρατικό σύστημα στο σύνολό του. Στον πρώτο ανήκουν κυβέρνηση, στρατός, αστυνομία, δικαιοσύνη, διοίκηση, ενώ στους ιδεολογικούς μηχανισμούς εντάσσει την εκκλησία, τα κόμματα, τα σχολεία, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και από μια άποψη την οικογένεια, δηλ. το σύνολο των θεσμών που συνθέτουν την κοινωνία εντάσσεται μέσα στα πλαίσια της λειτουργίας του κράτους, το οποίο μετατρέπεται σε καθοριστικό παράγοντα της κοινωνικής ζωής. Η σημαντική αυτή βιβλιοκρισία τελειώνει με μια σύντομη επισκόπηση των βασικών μαρξιστικών θέσεων για τη δυνατότητα υπέρβασης του αστικού κράτους και των μηχανισμών του μέσω μιας σοσιαλιστικής επανάστασης.

Στην κριτική αυτή πρόκληση ο Miliband ανταποκρίθηκε με ένα άρθρο, στο οποίο ανασκευάζει ορισμένες κριτικές παρατηρήσεις του Πουλαντζά, ενώ παράλληλα ασκεί κριτική ενάντια στην θεωρητική προσέγγιση του τελευταίου, την οποία γενικά αποκαλεί *δομικό υπερντετερμινισμό* και σε μεταγενέστερο άρθρο του *δομικιστικό αφαιρετισμό* (structuralist abstractionism). Συγκεκριμένα ο Miliband απορρίπτει την αιτίαση έλλειψης μαρξιστικής προβληματικής στο έργο του και ανταποδίνει την κριτική προς τη μεριά του επικριτού του επιρρίπτοντάς του μονοπλευρικήτητα προς την αντίθετη κατεύθυνση· το έργο του Πουλαντζά στερείται παντελώς εμπειρικής τεκμηρίωσης και βασίζεται σε μια λαθεμένη ερμηνεία μαρξιστικών κειμένων. Σ' ό,τι αφορά στο θέμα της αντικειμενικότητας του κράτους ο Miliband επισημαίνει παρερμηνεία της θέσης του, η οποία στην πραγματικότητα είναι ένας συνδυασμός αντικειμενικών σχέσεων και υποκειμενικών κινήτρων. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να επισημάνω ότι γενικά ο Miliband στερείται δογματισμού και είναι πίο ευαίσθητος απέναντι στο φαινόμενο της πολυπλοκότητας και συνθετότητας των κοινωνικών θεσμών, γεγονός που τον προφυλάσσει από ιδεολογικά και μεθοδολογικά επικίνδυνες γενικεύσεις και υπεραπλουστεύσεις. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ίδιος

«ο πολιτικός κίνδυνος του δομικού υπεραιτιοκρατισμού θα μου φαινόταν προφανής. Γιατί αν η κρατική ελίτ είναι τόσο ολοκληρωτικά φυλακισμένη σε αντικειμενικές δομές, όσο λέγεται, έπεται ότι πραγματικά δεν υπάρχει διαφορά ανάμεσα σ' ένα κράτος που άρχεται από συνταγματικούς αστούς, συντηρητικούς ή σοσιαλδημοκράτες, και σ' ένα που άρχεται, ας πούμε, από φασίστες. Ήταν αυτός ο τρόπος προσέγγισης που οδήγησε την Κομιντέρν.. να υποτιμήσει θανάσιμα τη σημασία που θα είχε η νίκη των Ναζί για το γερμανικό εργατικό κίνημα»².

Στον ίδιο «δομικιστικό αφαιρετισμό» οφείλεται κατά τον Miliband και το γεγονός ότι ο οικονομισμός, τον οποίο μαζί με τον ιστορισμό και τον ανθρωπισμό ο Πουλαντζάς εξορκίζει ως τα τρία κακά του μαρξισμού, επιστρέφει από την πίσω πόρτα, κυρίως επειδή δεν γίνεται σαφής διάκριση ανάμεσα σε ταξική και κρατική εξουσία.

Τέλος σχετικά με το θέμα της ιδεολογίας ο Miliband δεν αποδέχεται την κριτική με το επιχείρημα ότι όχι μόνο λαμβάνει υπόψη τους θεσμούς που μεταδίνουν την κυρίαρχη ιδεολογία, αλλά τους προσδίνει μεγαλύτερη αυτονομία απ' ό,τι ο Πουλαντζάς θεωρώντας τους ως τμήμα του πολιτι-

1. «Το κεφαλαιοκρατικό κράτος. Απάντηση στον Πουλαντζά», σ. 32

2. σ. 38.

κού συστήματος γενικά και όχι του κράτους. Κάνει, μάλιστα, τη σημαντική παρατήρηση ότι σχετική αυτονομία χαρακτηρίζει τους ιδεολογικούς θεσμούς στις αστικές κοινωνίες σε αντίθεση προς τα συστήματα «όπου οι ιδεολογικοί θεσμοί είναι...κομμάτι ενός κρατικού μονοπωλιακού συστήματος εξουσίας»¹.

Οι κριτικές αυτές ανταπαντήσεις του Miliband οδήγησαν τον Πουλαντζά στην δεύτερη ενασχόλησή του με αυτό το θέμα, η οποία, κατά τη γνώμη μου, είναι η ουσιαστικότερη, μια που στο σχετικό άρθρο ο φιλόσοφος, όχι μόνο κάνει μια έντονη αυτοκριτική της Αλθουσεριανής περιόδου της σκέψης του, αλλά θέτει γενικά προβλήματα της μαρξιστικής σκέψης επισημαίνοντας μερικές εγγενείς αδυναμίες της. Έτσι με γενναιότητα παραδέχεται την ύπαρξη τριών θεωρητικών αδυναμιών στο πρώτο του έργο, τις οποίες είχαν επισημάνει τόσο ο Miliband όσο και ο Laclau. Οι αδυναμίες αυτές είναι ο 'αφαιρετισμός', ο 'φορμαλισμός' και ο 'γλωσσικός βερμπαλισμός'. Σ' ό,τι αφορά τον πρώτο, τον αποδίνει στην επίδραση του Αλθουσέρ, την σχολή του οποίου όμως θεωρεί ως αναγκαία για την εποχή της αντίδραση απέναντι στα κυρίαρχα νεοθετικιστικά, οικονομικιστικά και ιστορικιστικά ρεύματα μέσα στον μαρξισμό. Παρ' όλα αυτά παραδέχεται την ύπαρξη μιας σοβαρής επιστημολογικής αδυναμίας στο πρώτο του έργο, δηλ. μια έλλειψη σαφούς διάκρισης ανάμεσα σε θεωρητικό και εμπειρικό επίπεδο και μια τάση υποταγής του δεύτερου στο πρώτο.

Ο Πουλαντζάς πιστεύει ότι αυτός ο αφαιρετισμός και ο συνακόλουθος φορμαλισμός της πρώιμης σκέψης του ήταν απόρροια των συγκεκριμένων κοινωνικών συνθηκών της προ του 1968 εποχής, οι οποίες δεν έδιναν τη δυνατότητα θεμελίωσης της σκέψης πάνω σε εποικοδομητικές συγκεκριμένες αναλύσεις², ένας ισχυρισμός εκ πρώτης όψεως παράδοξος τουλάχιστον για τον Γαλλικό χώρο, ο οποίος εξέθρεψε ένα ισχυρό θετικιστικό κοινωνιολογικό ρεύμα, το οποίο, από την εποχή του Durkheim, είχε υπερτονίσει τη σημασία της χρήσης εμπειρικού υλικού και τον αντικειμενικό χαρακτήρα των κοινωνικών φαινομένων και από το οποίο είχε επηρεαστεί η σκέψη του Αλθουσέρ. Πάντως αναγνωρίζει ότι ξεπέρασε αυτή τη θεωρητική ανεπάρκεια στα επόμενα έργα του «Φασισμός και Δικτατορία» και «Κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό», όπου πραγματικά αξιοποιεί ένα σημαντικό εμπειρικό υλικό. Σ' ό,τι αφορά τέλος το γλωσσικό βερμπαλισμό, τον οποίο, σημειωτέον δεν εγκατέλειψε εντελώς σ' όλη τη σύντομη συγγραφική του ζωή, τον θεωρεί ως αναγκαίο μέσο διάρρηξης με τον συνηθισμένο περιγραφικό λόγο. Και με ένα ακατανόητο θεωρητικό

1. σ. 41.

2. σ. 68.

άλμα συνδέει το θέμα της γλωσσικής δυσκολίας με το πρόβλημα της εργατικής πάλης προβάλλοντας το επιχείρημα ότι η εργατική τάξη εξακολουθεί να είναι «μια διακρινόμενη τάξη, που ..δεν θα συνεχίσει αιώνια να είναι .. σοσιαλδημοκρατική και πως επομένως οι προοπτικές του σοσιαλισμού μένουν άθικτες στην Ευρώπη»¹.

Σ' ότι αφορά τον χαρακτηρισμό της θεωρίας του ως 'δομικού υπεραιτιοκρατισμού', ο Πουλαντζάς αποδίνει στον Miliband ασάφεια καθορισμού του όρου. Ο ίδιος διακρίνει δύο διαστάσεις στον όρο 'δομισμός'. Η πρώτη εντάσσεται στα πλαίσια της αντίκρουσης της παραδοσιακής προβληματικής του 'αστικού υποκειμενικού ιδεαλισμού', κατά την έκφρασή του, που έχει επηρεάσει τον μαρξισμό και από τη σκοπιά αυτή ο Πουλαντζάς δέχεται αναντίρρητα την ετικέτα του 'μαρξιστή δομιστή', επειδή, όπως λέγει, δεν δίνει «αρκετή σημασία στο ρόλο των συγκεκριμένων ατόμων και των δημιουργικών προσώπων, στην ικανότητα εκλογής του Ανθρώπου, στην 'στοχοθεσία' (Project) σε αντίθεση με την αναγκαιότητα»². Είναι φανερό στο απόσπασμα αυτό η αντιβουλησιαρχή, ντετερμινιστική τοποθέτηση του Πουλαντζά. Η δεύτερη διάσταση του όρου 'δομισμός', η οποία συνδέεται με το έργο των Comte και Durkheim, αναφέρεται στην ενασχόληση του κοινωνικού μελετητή με στατικά κυρίως φαινόμενα σε βάρος των προβλημάτων κοινωνικής δυναμικής, ιδιαίτερα με υποτίμηση της σημασίας της πάλης των τάξεων στο κοινωνικό γίγνεσθαι.

Ο Πουλαντζάς ανασκευάζει και τις τρεις κριτικές αιτιάσεις του Miliband, σύμφωνα με τον οποίο ο 'δομισμός' εμπόδισε τον Έλληνα φιλόσοφο από το να καταλάβει και ν' αναλύσει τη σχετική αυτονομία του κράτους κατά ικανοποιητικό τρόπο, από το να κάνει σαφή διάκριση μεταξύ ταξικής και κρατικής εξουσίας και από το να εντοπίσει με ακρίβεια τις διαφορές ανάμεσα σε ποικίλες μορφές του αστικού κράτους. Ο Πουλαντζάς αντικρούει με επιτυχία και τις τρεις αυτές κατηγορίες με τα εξής επιχειρήματα: Η έννοια της σχετικής αυτονομίας του κράτους θεμελιώνεται σαφέστατα στο έργο του και μάλιστα προς δύο κατευθύνσεις. Η πρώτη συνδέεται με το διαχωρισμό οικονομικού-πολιτικού επιπέδου και η δεύτερη με την επισήμανση των ιδιαιτεροτήτων που παρατηρούνται κατά τη διαμόρφωση των τάξεων στον καπιταλισμό. Ο Πουλαντζάς, πολύ ορθά, συνδέει τη μορφή που παίρνει η αυτονομία του κράτους με την συγκεκριμένη συγκυρία των ταξικών αντιθέσεων. Την κριτική περί σύγχισης μεταξύ κρατικής και ταξικής εξουσίας την αποποιείται κατηγορηματικά αφού, αρνούμενος ν' αποσυνδέσει την πρώτη από τα συμφέροντα συγκεκριμένων ταξι-

1. σ. 69.

2. σ. 70.

κών σχηματισμών, απορρίπτει τον 'λειτουργικό θεσμοκρατισμό', ο οποίος έχοντας ως αφηγηρία τους Hegel, Weber, καταλήγει σε συγχρόνους κοινωνιολόγους (Lockwood, Goldthorpe) και έχει την τάση ν' αντικειμενοποιεί τους θεσμούς αποδίνοντάς τους ιδιότητες που ουσιαστικά ανήκουν στις κοινωνικές τάξεις, συνισταμένη των αντιθέσεων των οποίων αποτελεί το κράτος.

Κατά τη γνώμη μας ο ορισμός του κράτους, όπως τον διατυπώνει ο Πουλαντζάς, εκφράζει σε μεγάλο βαθμό, το πολύπλοκο και αντιφατικό μωσαϊκό του κράτους στις αστικές κοινωνίες, ενός κράτους

«τα διάφορα όργανα και οι κλάδοι του οποίου.. αποκαλύπτουν σημαντικές αντιφάσεις ανάμεσά τους, καθώς το καθένα από αυτά αποτελεί την έδρα και τον εκπρόσωπο... αυτής ή της άλλης μερίδας του συνασπισμού της εξουσίας και βάσει της οποίας το κράτος επεμβαίνει για να εξασφαλίσει την αναπαραγωγή του συστήματος στο σύνολό του...»¹.

Τέλος ο Πουλαντζάς απορρίπτει ως αθεμελιωτη τη κριτική σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχει στο έργο του διάκριση ανάμεσα στις διάφορες μορφές του αστικού κράτους, με το αντεπιχείρημα ότι τόσο στο «Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις» όσο και στο «Φασισμός και Δικτατορία» ασχολείται με αυτό ακριβώς το θέμα και ιδιαίτερα με ακραίες μορφές, όπως το φασιστικό κράτος. Θα πρόσθετα ότι σε άλλη περίπτωση ασχολείται και με άλλες μορφές κράτους, όπως το σταλινικό και το αστικό σοσιαλδημοκρατικό².

Κλείνοντας αυτή τη σύντομη παρουσίαση της ενδιαφέρουσας αυτής αντιπαράθεσης θα ήταν ίσως σκόπιμη μια πρώτη αποτίμηση της απήχησης που η διαφωνία αυτή είχε στο έργο των δύο πρωταγωνιστών της. Ο Miliband δεν φαίνεται να επηρεάστηκε τόσο, ώστε να μεταβάλει τον τρόπο αντιμετώπισης των θεμάτων με τα οποία ασχολείται· αντίθετα στην περίπτωση του Πουλαντζά ο προβληματισμός αυτός, παράλληλα με την επισήμανση και άλλων αδιεξόδων και αδυναμιών στην πρώιμη δοικιστική περίοδο της σκέψης του, συνέβαλαν στην αποτίναξη του Αλθουσεριανού ζυγού και στον προσανατολισμό προς μια Λουξεμβουργιανή και Γκραμσισιανή κατεύθυνση.

Θεωρημένες πάντως από γενική σκοπιά οι θεωρίες περί κράτους και των δύο συγγραφέων, παρά τις αναπόφευκτες θεωρητικές τους αδυναμίες και ελλείψεις, αποτελούν πολύτιμη συμβολή στον χώρο της μαρξιστικής πολιτικής κοινωνιολογίας και ιδιαίτερα στην απομυθοποίηση των δομών

1. σ. 78.

2. Το κράτος, η εξουσία και ο σοσιαλισμός, Σύγχρονη Σκέψη, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα. Βλ. επίσης «Η κρίση των δικτατοριών» εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.

και της λειτουργίας του κράτους, σ' όλες τους τις μορφές. Προβάλλει όμως το ερώτημα αν και σε ποιό βαθμό διατηρούν την επικαιρότητά τους κάτω από το πρίσμα των συντελούμενων αλλαγών, "πολιτικών και κοινωνικών, τόσο στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού όσο και στις Δυτικές κοινωνίες.

Απο θεωρητική άποψη η βασισμένη αποκλειστικά στις «αντικειμενικές δομές προσέγγιση του Πουλαντζά είναι λιγότερο επίκαιρη από τη θεωρία του Miliband που παράλληλα προς τις δομές τονίζει και τη σημασία των κινήτρων. Τα τελευταία χρόνια η θεωρία των κινήτρων στον οικονομικό ιδίως τομέα, προβάλλεται από οικονομολόγους ευρέως γεωγραφικού και ιδεολογικού φάσματος. Όπως επίσης προβάλλεται το αίτημα ενός ανθρωπιστικού σοσιαλισμού, τον οποίο, όπως αναφέραμε πίο πάνω, ο Πουλαντζάς απέριπτε μαζί με τον οικονομισμό και τον ιστορισμό, ενός σοσιαλισμού που έχει ως επίκεντρό του το ζωντανό, ενεργό άτομο με διαθέσεις, επιθυμίες και επιδιώξεις και όχι αφηρημένες αντικειμενοποιημένες κοινωνικές δομές, μέσα στις οποίες το άτομο μεταβάλλεται σ' ένα ισοπεδωμένο παθητικό φορέα. Η επίτευξη αυτού του ανθρωπιστικού σοσιαλισμού φαίνεται να είναι ο κυρίαρχος, θεωρητικά τουλάχιστον, στόχος των οικονομικοπολιτικών μεταρρυθμίσεων της περεστρόϊκα:

«Η εξαρτημένη, αποξενωμένη και, ως ένα βαθμό, υποβαθμισμένη θέση του ανθρώπου στις κοινωνίες του σοσιαλισμού είναι, ίσως, το πίο μελανό σημείο στην ιστορική τους πορεία, παρά τις ριζικά αντίθετες διακηρυγμένες θέσεις και επιδιώξεις για απελευθέρωση του ανθρώπου από τα δεινά της οικονομικής και κοινωνικής εκμετάλλευσης»¹.

Τέλος αξίζει ν' αναφερθεί ότι από μεθοδολογική άποψη η θεώρηση του Πουλαντζά δεν είναι λιγότερο θετικιστική από αυτή του αντιπάλου του. Αν ο Miliband παραδίδεται στη λογική του «σπαρταριστού γεγονότος», ο Πουλαντζάς στο πρώτο του έργο τουλάχιστον θυσιάζει τα αναμφισβήτητα γεγονότα στο βωμό ενός άκαμπτου Αλθουσεριανού πλαισίου. Η προσέγγιση του Miliband, που συνδυάζει μαρξιστικές και βεμπεριανές περί κράτους θέσεις, είναι πίο ολοκληρωμένη και εύκαμπτη και η ορθότητα αυτού του συνδυασμού φαίνεται τόσο από το γεγονός ότι και ο Πουλαντζάς σε μεταγενέστερα έργα του αξιοποίησε της Βεμπεριανή προβληματική περί κράτους, ενώ σήμερα είναι γενικά πλέον αποδεκτή ότι μια ολοκληρωμένη περί κράτους θεωρία πρέπει να συνδυάζει μαρξιστικές και βεμπεριανές θέσεις, όπως, θα συμπλήρωνα, και μια ολοκληρωμένη θεώρηση της κοινωνίας πρέπει να συνδυάζει μαρξιστικές, λειτουργικές και ενεργητιστικές (actionist) θέσεις.

1. Όλεγκ Μπογκομόλοφ: *Νέα της Μόσχας*, 22 Οκτωβρίου 1989.

2. Βλ. Roger King, *The State in Modern Society, New Directions in Political Sociology*, MacMillan, London, 1986, p. 2.